

Émilie du Châtelet: *A boldogságról*

BEVEZETÉS

Émilie du Châtelet *Discours sur le bonheur* című írása a szerző legtöbb nyelvre lefordított műve, angolul, németül, olaszul, spanyolul és portugálul is olvasható, egyes nyelveken több fordítása is létezik. Fordítói a címben többnyire a *discours* szó megfelelőjével élnek, csupán német címe lett *Rede vom Glück*, és Argentínában megjelent spanyol fordításáé *Acerca de la felicidad*.¹ A szöveg azonban műfajilag nem teljesen értekezés, és nem is kifejezetten szónoki beszéd, így végül magyarul *A boldogságról* címet találtam elfogadhatónak. Az írás önéletrajzi vonatkozásaira sok esetben rámutattak, és valóban egyfajta személyes számvetésről van szó, ami talán az egyszerűsített címválasztást is indokolhatja, amellet, hogy a fennmaradt kéziratok között van, amelyik a *Réflexions sur le bonheur* címet viseli.

A boldogságról valószínűleg 1746–1747 körül íródott, M^{mc} du Châtelet Voltaire-rel folytatott kapcsolatának válsága után, de még Saint-Lambert megismerése előtt. A szöveg először 1777-ben jelent meg egy londoni folyóiratban, első önálló kiadása 1779-es. Első olyan kiadása azonban, amely figyelmet is keltett, a Jean-Baptiste Antoine Suard által 1796-ban közreadott *Opuscules philosophiques et littéraires, la plupart posthumes ou inédits* című kötetben található, addig kiadatlan Diderot-dialógusok, Dumarsais-, Galliani- és Mme Necker-szövegek mellett.

A boldogságírások a 18. században gyakoriak, mintegy ötven ilyen témájú szöveget vettem számba, de ennél természetesen sokkal több születhetett e korban. M^{mc} du Châtelet írását több olyan szöveggel is kapcsolatba hozhatjuk, melyek szerzőit közelről ismerte: elsősorban Voltaire *Discours sur l'homme* című verse (1734), Helvétius *Épître sur l'amour de l'étude* és *Épître sur le bonheur* című episztolái (1730–1740-es évek) említhetők. La Mettrie hatása sem zárható ki, bár *Anti-Sénèque ou Discours sur le bonheur* című írása csak 1748-ban jelent meg.² Émilie du Châtelet azonban más megközelítést választ, mint férfi kortársai. Nem meghatározni próbálja a boldogságot, hanem megragadni: hogyan lehetne boldog életet élni, mit kell elfogadnunk és mit kell távol tartanunk magunktól ennek reményé-

¹ A fordítások pontos adatait lásd Ana Rodrigues bibliográfiájában. Rodrigues 2011. 207–246.

² Whitehead 2006. 257.

ben? A szöveg kiadói, elsősorban Robert Mauzi, azonban többször hangsúlyozták azt, ami M^{mc} du Châtelet életrajzából is egyértelművé válik: a legkevésbé sem tudta saját tanácsait betartani, boldogságírását tehát inkább negatív tapasztalatokból levont következtetésekből építi fel. Legelső – és egyben leginkább klisének tekinthető tapasztalata – hogy a boldogságot legtöbbször elszalasztjuk, és túl későn ébredünk rá, hogyan lehettünk volna boldogok.

A szöveg bizonyos értelemben a monológ felől a dialógus felé lép, hiszen M^{mc} du Châtelet időnként olvasóit szólítja meg, kérdéseiket, ellenvetéseiket képzelel el. Gondolatmenetének kiindulópontja, hogy boldogságunk – legalábbis bizonyos mértékben – tőlünk függ. A boldogság három fő alapeleme a szenvedélyek, a vonzalmak (ízlések) és az illúzió. Lényeges feltételei, hogy jó egészségben legyünk, megszabaduljunk előítéleteinktől, megelégedjünk helyzetünkkel, erényesen éljünk, tartsuk tisztelőben az illendőséget, ne bánkódjunk hibáinkon, és tartsuk magunktól távol a baljós gondolatokat. A dicsőség vágya nem teljesen illuzórikus, ám az ambíció árthat boldogságunknak. A legkockázatosabb szenvedély a szerelem, mert boldogságunkat szinte teljesen mástól teszi függővé. Ezzel ellentétben a lelki nyugalomra legveszélytelenebb, így legbiztosabban boldogságot adó szenvedély a tanulmányok szeretete.

A szenvedélyek rehabilitálása nem feltétlenül teljesen újító elképzelés. Émilie du Châtelet nem pontosítja, hogyan lehetne különválasztani a szenvedélyeket és a szenvedélynek még nem minősülő érdeklődést, vonzalmat. A szenvedélyeket nem azon az alapon hagyja jóvá, hogy nem lehetnek veszélyesek, hanem azért, mert eleven, mélyen átélt érzéseket, érzeteket, örömet adhatnak az embernek. Az ártalmassá és veszélyessé váló szenvedélyeket azonban le kell győznünk, szenvedélyeinket tehát időnként uralnunk kell. Ennél az elgondolásnál meglepőbb talán az illúzióknak szánt szerep. Émilie du Châtelet mindamellettsen senkinek nem tanácsolja, hogy csapja be magát: az illúzió inkább egyféle megszépítő szerepet játszik, ez teszi érdekessé a történeteket. M^{mc} du Châtelet illúzió alatt inkább képzelőerőt, átélő képességet ért, ezáltal leljük örömeinket szenvedélyeinkben és vonzalmainkban. A szenvedély legyőzése a szerelemben a legnehezebb, de – mivel a szerelem vezethet az önbecsülés legfájóbb csorbulásához – a kellő pillanatban éppen ebben a legfontosabb. Az önérzet megmentése ebben a koncepcióban fontosabbnak tűnik, mint maguk a valódi érzések, ami arra is utalhat, hogy az önérzetesség is egyfajta szenvedély.

A szövegben nagyon kevés explicit utalás található moralistákra: M^{mc} du Châtelet Montaigne-t idézi a halál gondolatával kapcsolatban, Cicerót a tanulmányok szeretetéről, és Juvenalist az erény követése az erény szépségéért elképzeléssel kapcsolatban. Alig-alig próbálja azonban gondolatmenetét morálfilozófiai tekintélyekkel alátámasztani vagy igazolni, a szerelem kérdésében például egykori szeretője, Richelieu gondolatát idézi. A rövid versrészletek inkább olvasmányemlékek tűnnek, mint érvelésnek. Érdekes azonban a John Wilmot (Milord Rochester) vers-parafrázis: a 17. századi költő a szerelmet mint a legnagyobb égi jót méltatja.

A szöveget legismertebb kiadói, kommentátorai nem méltatták feltételek nélkül. Robert Mauzi M^{mc} du Châtelet következetlenségét emeli ki, és azt, hogy saját körén kívül érzéketlen az emberek boldogsága iránt.³ Elisabeth Badinter szintén az empátia hiányára mutat rá, hiszen – végső soron – csupán egyfajta elit boldogságáról van szó.⁴ A gondolatmenetből – melyben a nők boldogságának lehetőségei fontos helyet foglalnak el – szinte teljesen hiányoznak a boldogság olyan lehetséges formái, mint az anyaság, a hitvesi élet, a gondoskodás, az együttérzés, a jótekonyság. Valószínűleg azért, mert ezeket Émilie du Châtelet nem feltétlenül ruházta fel értékkel, és ekképp nem is tulajdonított jelentőséget nekik. A gondolatmenet „hiányosságai”, „támadható” pontjai azonban csak értékrendünk függvényében azok: M^{mc} du Châtelet saját szemszögéből vette számba a boldogság feltételeit és kockázatait.

A fordítás alapjául Robert Mauzi kritikai kiadása szolgált.⁵ A szöveg a fordítók számára különösebb terminológia nehézséget nem jelent, a terminológiai pontosítások a jegyzetekben szerepelnek. Ennél érdekesebb a szöveg hosszú mondatokból, egymást kifejtő tagmondatok sorából álló, előre- és visszautaló elemeket tartalmazó szintaktikai szerkezete, amelyből okfejtése építkezik. Magyarul ez helyenként a franciában nem szereplő kötőszavak betoldásával, a központosítás átalakításával, egy-egy szükséges esetben a mondat bontásával adható vissza. A központosítás átalakítása és az okfejtésben ismétlődő szavak, szintagmák megfelelő helyének megtalálása a szórendileg eltérő magyar mondatban különösen fontos az eredeti szöveg szép prozódiajának megőrzéséhez.

IRODALOM

Forrás:

Du Châtelet, Émilie 1746–1747/1961. *Discours sur le bonheur*. Éd. Robert Mauzi. Paris, Les Belles-Lettres.

Szakirodalom:

Badinter, Elisabeth 1983. *Emilie, Emilie, l'ambition féminine au xviiie siècle*. Paris, Flammarion.

Mauzi, Robert 1961. Introduction. In *Discours sur le bonheur*. Paris, Les Belles-Lettres.

Rodrigues, Ana 2011. Emilie du Châtelet. A Bibliography. In Ruth Hagengruber (szerk.) *Émilie du Châtelet between Leibniz and Newton*. London, Springer. 207–246.

Whitehead, Barbara 2006. „The Singularity of M^{mc} Du Châtelet: An Analysis of the *Discours sur le bonheur*”. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Oxford, Voltaire Foundation. 255–276.

Kovács Eszter

³ Mauzi 1961. lxxxiv.

⁴ Badinter 1983. 177.

⁵ Mauzi 1961.

A boldogságról

A legtöbben úgy véljük, hogy nehezen lehetünk boldogok, és nagyon is indokoltan gondoljuk így, de az emberek könnyebben boldogok lehetnének, ha tetteik előtt gondolkodnának, és megterveznék viselkedésüket. A körülmények magukkal ragadnak, átadjuk magunkat reményeinknek, ám elvárásaink felénél több soha nem valósul meg; végül csupán akkor látjuk világosan, mily módon lehetnénk boldogok, amikor az életkor és az akadályok, melyeket saját magunk elé gördítettünk, már hátráltatják ezt.

Ügyeljünk arra, hogy ezt időben megértsük; akik elolvassák a következő elmélkedéseket, megtalálhatják bennük mindazt, amit a kor és életük körülményei túl lassan értetnének meg velük. Ne hagyjuk hát, hogy elveszítsék az érzésre és gondolkodásra rendelt rövid s értékes idő egy részét, ne hagyjuk, hogy idejük csak azzal teljen, hogy hajójuk biztosan szelje a vizet, útjuk során megízlelendő örömöket nem is keresve.⁶

Ahhoz, hogy boldogok legyünk, meg kell szabadulnunk előítéleteinktől, éretnyesnek kell lennünk, jó egészségben élnünk, vonzalmakra⁷ és szenvedélyekre van szükségünk, és fogékonynak kell lennünk az illúzióra, hiszen legtöbb örömmünket az illúzióknak köszönhetjük, s jaj annak, aki elveszíti illúzióit. Álljon hát távol tőlünk, hogy az értelem fáklyájával izzuk el magunktól, törekedjünk arra, hogy a legtöbb tárgyat minél szebb köntösbe öltöztesse, hiszen ez még fontosabb, mint testünk számára az ápolás és a cicoma.

Azzal kell kezdenünk, hogy elmondjuk magunknak, meggyőzzük magunkat arról, hogy nincs más dolgunk e világon, mint kellemes érzeteket és érzéseket biztosítanunk magunknak. Azok a moralisták, akik azt tanítják az embereknek, hogy fojtsák el szenvedélyeiket, uralják vágyaikat, ha boldogok akarnak lenni,

⁶ Mme du Châtelet szinonimaként használja a *plaisir* és *jouissance* szavakat. A *jouissance* szót csak a torkossággal kapcsolatban és az önmegtartóztatással szembeállítva fordítom élvezetnek, más esetben inkább öröm.

⁷ Az eredetiben *les goûts* (ízlés, kedv, hajlandóság, kedvtelés, igény). A szöveg kontextusában szenvedélynek még nem minősülő vonzalomról, érdeklődésről, kedvtelésről van szó. Minden esetben a *vonzalom* szóval fordítom.

nem ismerik a boldogsághoz vezető utat. Boldogok csak úgy lehetünk, ha eleget teszünk vonzalmainknak és szenvedélyeinknek; azt mondom, vonzalmainknak, mert nem lehetünk mindig olyan szerencsések, hogy szenvedélyeink legyenek, s szenvedélyek híján be kell érnünk vonzalmainkkal. Istentől tehát szenvedélyeket kellene kérnünk, ha valamit is kívánni mernénk tőle, és Le Nôtre⁸ igen csak jól tette, hogy a pápától kísértést kért számunkra, s nem búcsúcédulát.

De – mondják majd nekem – hát a szenvedélyek nem tesznek több embert boldogtalanná, mint boldoggá? Nem áll módomban biztosan megítélni, hogy a szenvedélyek mennyi rosszat vagy jót okoztak az embereknek, ám azt meg kell jegyeznem, hogy a boldogtalan embereket ismerjük, hiszen nekik szükségük van másokra, szeretnek szerencsétlenségeikről mesélni, keresik a gyógyulást s a megkönnyebbülést. A boldog emberek nem keresnek semmit, és nem hívják fel a többi ember figyelmét boldogságukra; a boldogtalan emberek érdekesek, a boldogok ismeretlenek.

Ezért van hát, hogy amikor két szerelmes kibékült, féltékenységük szerte-foszlott, amikor az őket elválasztó akadályokat legyőzték, már aligha lehetne történetüket színre vinni: a darab a nézők számára véget ért. Rinaldo és Armida jelenete nem érdekelné bennünket annyira, ha a néző nem számítana arra, hogy Rinaldo szerelme csak bűvölet, mely szerte fog foszlani, és Armida szenvedélye, melyet elárul e jelenetben, csak érdekesebbé teszi boldogtalanságát.⁹ Az életben ugyanazok a mozgatórugók hatnak lelkünkre, és indítják meg, mint a színházi előadásokban. A szerelmet tehát inkább úgy ismerjük, hogy boldogtalanná tehet, és nem a gyakran homály fedte jó révén, melyet az emberek életébe hozhat. De tegyük fel egy pillanatra, hogy a szenvedélyek több embert tesznek boldogtalanná, mint boldoggá. Még akkor is azt mondanám, hogy vágyunk kellene a szenvedélyekre, mert nélkülük nem lehetségesek nagy örömök, s mi másért lenne érdemes élnünk, mint azért, hogy kellemes érzeteink és érzéseink lehessenek, és minél élénkebbek a kellemes érzések, annál boldogabbak vagyunk. Azt kell kívánnunk tehát, hogy legyünk hajlandók a szenvedélyekre, és ismétlem: nem annak vannak szenvedélyei, aki akarja.

A mi feladatunk, hogy boldogságunk szolgálatába állítsuk a szenvedélyeket, és ez gyakran tőlünk függ. Bárki, aki olyan jól tudta irányítani helyzetét s a körülményeket, melyek közé a szerencse vezette, hogy szellemét és szívét végre nyugalomban tudhatja, aki fogékony mindazokra az érzésekre, mindazokra a kellemes érzetekre, melyeket ez az állapot nyújthat, minden bizonnyal kitűnő filozófus, és köszönetet mondhat a természetnek.

⁸ Utalás egy 1678-ból származó anekdotára. André Le Nôtre kertépítész XI. Ince pápa vatikáni kertjeit tervezte meg, és hazatérésekor azt mondta a pápának, hogy búcsúcédulák helyett inkább kísértést kérne tőle.

⁹ Tasso *A megszabadított Jeruzsálem* című eposzában. *Armide* címen Jean-Baptiste Lully írt belőle operát Philippe Quinault szövegkönyve alapján (1686). Armida azért bűvöli el Rinaldót, hogy végezzen vele, de az utolsó pillanatban szerelem ébred benne iránta.

Azt mondom, hogy helyzete s a körülmények, melyek közé a szerencse vezetete, mert úgy gondolom, azon dolgok egyike, melyek a legjobban hozzájárulnak boldogságunkhoz, éppen az, ha megelégszünk helyzetünkkel, és inkább arra gondolunk, hogy boldogok legyünk így, mintsem arra, hogy megváltoztassuk.

Nem az a célom, hogy mindenféle társadalmi helyzetben élő, mindenféle embernek írjak, mert nem minden állapot ugyanafféle boldogságra tesz alkalmassá. Én csak azok számára írok, akiket világi embereknek hívunk, akik többé-kevésbé fényes, többé-kevésbé jelentős vagyonnal születtek, de szegyenkezés nélkül élhetnek e helyzetben. Mégsem őket lehet a legkönnyebben boldoggá tenni.

Ám, ha szenvedélyeket szeretnénk, és átadni magunkat e szenvedélyeknek, kétségkívül jó egészségnek kell örvidenünk, ez a legelső javunk; és ez a jó nem is annyira független tőlünk, mint amennyire hisszük. Mivel egészségesen születünk (ezt általában véve mondom), arra teremtvé, hogy bizonyos ideig éljünk, bizonyára mindannyian megközelítenénk azt az életkort, melyet érett koroknak neveznek, ha nem ártanánk vérmérsékletünknek a torkosság, a virrasztás, a túlzások által. Kivételnek tekintem ez alól az erőszakos halált, melyet nem láthatunk előre, és így hasztalan törődnénk vele.

De – válaszolják majd – ha az Ön szenvedélye a torkosság,¹⁰ akkor igencsak boldogtalan lesz, mert, ha jó egészségnek akar örvideni, állandóan fékeznie kell magát. Erre azt válaszolom: ha célja a boldogság, akkor szenvedélyeinek eleget téve sem szabad eltérnie e céltól, és ha a mértéktelen étkezések eredményeként a gyomorfájás vagy a köszvény élesebb fájdalmat okoz, mint az öröm, melyet torkossága kielégítése révén nyer, rosszul számít, ha az élvezetet tartja fontosabbnak az önmegtartoztatásnál, mert így eltér saját céljától, és önhibájából lesz boldogtalan. Ne sajnálja magát, ha hajlik a torkosságra, mert ez a szenvedély folytonos örömforrás, de tanulja meg boldogsága szolgálatába állítani: ez könnyű, hogyha otthon marad, és csak azt szolgálja fel Önnek, amit enni szeretne. Tartson diétát; ha megvárja, hogy gyomra valódi éhséggel kívánja az ételt, bármi, ami asztalára kerül, ugyanannyi örömet szerezhet, mint a legkifinomultabb étek, melyekre nem is fog gondolni, ha nincsenek a szeme előtt. Ez a saját magunknak előírt mértékletesség még élénkebbé teszi az örömet. Nem azért tanácsolom ezt, hogy kioltsa magában a torkosságot, hanem azért, hogy finomabb élvezetté tegye. Ami a beteg embereket illeti, az elbutultakat, akiknek minden kényelmetlen: számukra léteznek másféle boldogságok. Örömet jelenthet számukra, ha meleg helyen lehetnek, jó az emésztésük, öltözködhetnek. Az efféle boldogság, ha ezt egyáltalán boldogságnak nevezhetjük, túlságosan jellegtelen, így nem kell foglalkoznunk azzal, milyen módon érhetjük el. Úgy tűnik, hogy az efféle emberek világához nem kerülhet közel mindaz, amit boldogságnak,

¹⁰ Az eredetiben *gourmandise* (falánkság). Részben pozitív megítélése miatt nehéz rá magyar megfelelőt találni. Az utolsó előfordulásnál az ingyencség szó szerepel. Az angol fordító *love of fine foods*-ként vagy *desire for fine foods*-ként adja vissza.

örömnök, kellemes érzésnek nevezünk. Szánnunk kell őket, de semmit nem tehetünk értük.

Ha egyszer s mindenkorra meggyőződésünké vált, hogy jó egészség nélkül egyetlen örömben és jóban sem lehet részünk, egészségünk megőrzése érdekében gond nélkül vállalunk néhány áldozatot. Én magam, ha ezt mondhatom, jó példa vagyok erre. Nagyon szerencsés vérmérsékletem van, de alkatom a legkevésbé sem erős, így egyes dolgok minden bizonnyal tönkretennék az egészségemet. Ilyen például a bor, és minden szeszesital, melyeket zsenge ifjúkorom óta megvontam magamtól; heves vérmérsékletem van, így egész délelőtt vízbe merülök; végül túl gyakran átadom magam a torkosságoknak, mellyel Isten megáldott, de mértéktelenségemet szigorú diétával hozom helyre, melyre az első kellemetlen jeleknél ráveszem magam, és ily módon mindig elkerültem a betegséget. A diéta betartása nem áll számomra semmiből, mert az ilyen időszakokban az étkezés idején mindig otthon maradok: mivel a természet elég bölcsen nem kelt éhséget bennünk, ha elteltünk, torkosságomat nem kelti fel az étkek látványa, így nem tagadok meg magamtól semmit azzal, ha nem eszem, és egészségem úgy áll helyre, hogy nem fosztottam meg magam semmitől.

A boldogság másik forrása az, hogy mentesek legyünk az előítéletektől, és csak rajtunk múlik, hogy megválnak-e tőlük. Mindnyájunkban elegendő szellem van ahhoz, hogy megvizsgáljuk azt, amit el akarnak hitetni velünk, például, hogy kettő meg kettő négy-e vagy öt, és egyébiránt e században akad módunk képezni magunkat. Tudom, hogy másfajta előítéletek is vannak, mint a valláséi, és úgy gondolom, nagyon jó, ha lerázzuk ezeket, habár egyik sincs oly nagy befolyással boldogságunkra vagy boldogtalanságunkra, mint a vallás előítéletei. Ha azt mondjuk, előítélet, olyan véleményt kell ez alatt értenünk, melyet úgy fogadtunk el, hogy nem vetettük vizsgálat alá, mert ha így tettünk volna, érvényét veszti. A tévedés soha nem lehet jó, és minden bizonnyal igen rossz azokban a dolgokban, melyeken életünk irányítása múlik.

Nem szabad összetéveszteni azonban az előítéletet és az illendőséget. Az előítéletnek nincs igazságtartalma, csupán a félresikerült lélek számára lehet hasznos, mert – miként vannak torz testek – vannak romlott lelkek is. Ezeket ki is veszem az érintettek sorából, s nincs mit mondanom nekik. Az illendőségnek a megegyezés¹¹ révén van igazságtartalma, és ez elegendő ahhoz, hogy tisztos ember soha ne térjen el tőlük. Nincs olyan könyv, melyből az illendőséget megtanulhatnánk, mégsem dobhatja sutba senki jóhiszeműen e szabályokat.¹² Az illendőség a helyzet, a kor és a körülmények szerint változik. Aki boldogságra vágyik, annak soha nem szabad eltérnie tőle, mert az illendőség szabályainak pontos betartása erény, és – mint már mondtam – ahhoz hogy boldogok legyünk,

¹¹ Az eredetiben *convention*, tehát a társadalmi konvenciók szerepe pozitív.

¹² Egyes feljegyzések szerint Émilie du Châtelet még a kor szabadelvű köreit is több esetben meglepte az illemszabályokra fittyet hányó viselkedésével.

erényesnek kell lennünk. Tudom, hogy a prédikátorok, sőt még Juvenalis is, azt mondják, hogy az erényt magáért az erényért kell szeretni, saját szépségéért;¹³ de arra kell törekednünk, hogy megértsük e szavak valódi értelmét, és azt látjuk majd, hogy a következőre korlátozódnak: erényesnek kell lennünk, mert nem lehattunk egyszerre bűnösök és boldogok is. *Erény* alatt értem mindazt, ami hozzájárul a társadalom boldogságához, és következőképp a miénkhez is, hiszen a társadalom tagjai vagyunk.

Azt mondom, nem lehetünk egyszerre bűnösök és boldogok, és ennek az axiómának a bizonyítása minden ember szívében ott lakozik. Fenntartom, még a legnagyobb gazemberek előtt is, hogy nincs köztünk olyan, aki számára ne jelentene bűnhődést lelkiismeretének, vagyis legbelső érzésének szemrehányása, és a megvetés, melyet – amint tette kitudódik – érez, megtapasztal és megéremdemel. Nem a tolvajokat, gyilkosokat és méregkeverőket értem a gazember szó alatt, mert ők nem ahhoz a réteghez tartoznak, melyről írok, hanem a hamis és álnok embereket illetem e névvel, a rágalmazókat, besúgókat, háládatlanokat, végül mindazokat, akik olyan bűnökben vétkesek, melyeket nem sújt a törvény, ám melyek ellen az erkölcs és a társadalom ítéletet hozott, s ez az ítélet azért is rettenetes, mert mindig teljesítik.

Fenntartom tehát, hogy nincs olyan ember e földön, aki reményvesztés nélkül érezhetné, hogy megvetik. Ez az általános megvetés, a tisztességes emberek ilyen irtózata kegyetlenebb bűnhődést jelent, mint amit egy rendőrkapitány szabhat ki, mert annál tovább tart, és soha nem kíséri reménykedés.

Nem szabad tehát bűnösnek lennünk, ha nem akarunk boldogtalanokká válni, de nem elég számunkra, hogy ne legyünk boldogtalanok. Nem érné meg elviselni az életet, ha a fájdalom elkerülése lenne egyetlen célunk: akkor a semmi is többet érne, hiszen kétségkívül ebben az állapotban szenvedünk a legkevesebbet. Arra kell hát törekednünk, hogy boldogok legyünk. Ugyanazon okból kell jó viszonyban lennünk saját magunkkal, mint amiért otthon kényelemben kell élnünk, s ezt a megelégedést hiába is próbálnánk az erény hiányában élvezni.

Bár szemükkel nem látnak jól az emberek
Ily módon nem csapódnak be az istenek

mondta egyik legjobb költőnk,¹⁴ ám valójában saját lelkiismeretünk éberségét nem játszhatjuk ki.

Igazat adhatunk magunknak, és minél inkább biztosak lehetünk abban, hogy teljesítettük kötelességeinket, megtettük mindazt a jót, melyre módunk volt,

¹³ Juvenalis: *Szatírák* X.

¹⁴ Az idézet Voltaire *Semiramis* című darabjából való (I. 3). Voltaire-nél a két sor kicsit különbözik, az előzményekben a király haláláért felelős bűnösökről van szó: *Aisément des mortels ils ont séduit les yeux / Mais on ne peut tromper l'œil vigilant des dieux.*

tehát erényesek vagyunk, annál inkább érezzük a lelki egészségnek nevezett belső megelégedést. Kétlem, hogy lehet annál édesebb érzés, mint amit akkor érzünk, amikor becsületes emberek elismerésére érdemes, erényes tettet hajtottunk végre. A belső örömet, melyet az erényes tettek válhatnak ki, kiegészíti az az öröm is, hogy általános megbecsülésben lehet részünk; a csirkefogók sem tagadhatják meg elismerésüket a kötelességtudat előtt, bár csupán a becsületes emberek elismerését érdemes számba venni. Végül azt mondom: azért, hogy boldogok legyünk, fogékonynak kell lennünk az illúzióra, és ezt aligha kell igazolni; ám – mondják majd nekem – azt mondta, hogy a tévedés mindig káros, az illúzió talán nem tévedés? Nem: az igazat megvallva, az illúzió nem teljesen úgy láttatja velünk a dolgokat, mint amilyennek lenniük kellene, hanem természetünkhöz igazítja, azért, hogy kellemes érzéseket adjanak nekünk. Ilyen az optikai csalódás is, ám az optika nem csap be bennünket: nem olyanak mutatja a dolgokat, mint amilyenek, hanem olyan módon láttatja velünk, ahogyan saját hasznunk érdekében látnunk kell.¹⁵ Mi okból nevetek mindenki másnál jobban a bábjátékon, ha nem azért, mert mindenki másnál inkább elfogadom az illúziót, és negyedóra elteltével már úgy gondolom, hogy Polichinelle beszél? Örömmünket lelnénk-e egy színi előadásban egyetlen pillanatra is, ha nem adnánk át magunkat annak az illúzióknak, mely, tudjuk jól, régóta halott szereplőket vezet elénk, és alexandrinokban szólaltatja meg őket? Milyen örömet találhatnánk másféle előadásban, melyben minden pusztán illúzió, ha nem engednénk át magunkat ennek? Minden bizonnyal sokat veszítenénk ezzel, s akik az operában csak a zenét és a táncot élvezik, igen csak lehántolt örömet kapnak, mely jóval kevesebbet ér, mint a bűvkörébe vonó előadás egésze. Az előadásokról beszélek, mert ott könnyebben érezhetjük az illúziót. Az illúzió életünk minden örömébe belekeveredik, ez öltözteti szebb köntösbe. Erre azt mondhatják, hogy az illúzió nem tőlünk függ, és ez nagyon is igaz, legalábbis bizonyos mértékben, mert magunk számára nem teremthetünk illúziókat, mint ahogy vonzalmakat vagy szenvedélyeket sem, de megőrizhetjük már meglévő illúzióinkat, megpróbálhatjuk nem lerombolni őket, megtehetjük, hogy nem nézünk be a kulisszák mögé, nem látjuk a kerekeket, melyek a levegőbe emelnek, s a többi gépezetet: itt erre korlátozódik művészetünk, de ez nem is haszontalan, nem is eredménytelen.

Ezek a boldogság nagy gépezetei, ha szabad e szavakkal élnem, de van még számtalan olyan apróbb fortély, melyek hozzájárulhatnak boldogságunkhoz.

Ezek közül a legelső az, hogy határozottan döntsük el, mivé akarunk válni, mihez szeretnénk kezdeni, és ezt véti el a legtöbb ember. Ám enélkül semmiképp nincsen boldogság. Ha ezt nem tettük meg, szüntelen a bizonytalanság

¹⁵ Émilie du Châtelet 1736 körül *Essai sur l'optique* címen írt egy munkát, amelyből egyetlen fejezet maradt fenn Voltaire kéziratai között.

árja sodor bennünket, reggel leromboljuk, amit este véghezvittünk, életünk azzal telik, hogy ostobaságokat kell megbánnunk és helyrehoznunk.

E megbánás egyike a leghaszontalanabb és legkellemetlenebb érzéseknek, mely lelkünkben ébredhet. Az egyik nagy titok éppen az, hogy meg kell óvunk magunkat ettől. Mivel az életben két dolog soha nem hasonlított egymáshoz, szinte mindig haszontalan hibáinkat keresnünk, vagy legalábbis hosszan elmélkednünk rajtuk, és szemrehányást tennünk magunknak, hiszen ezzel saját magunkat zavarjuk össze, s ennek nincs semmiféle előnye. Onnan kell kiindulnunk, ahol éppen vagyunk, szellemünk minden bölcsességét arra használunk, hogy helyrehozzuk a történeteket, s megtaláljuk, hogyan hozhatjuk helyre, de nem kell vállunk fölött visszanezünk, és szellemünktől mindig távol kell tartanunk hibáink emlékét: amikor az első figyelemre vétel után megérett bennünk a várható tapasztalat, el kell hessegetnünk magunktól a szomorú gondolatokat, és kellemesekkel pótolnunk őket. Ez is a boldogság egyik fontos mozgatórugója, és hatalmunk van felette, legalábbis bizonyos mértékben. Tudom, hogy egy bennünket boldogtalanná tévő erős szenvedély során nem teljesen tőlünk függ, hogy kiűzzük szellemünkből a bennünket gyöttrő gondolatokat, de nem mindig vagyunk efféle hévnek kitéve, s nem minden betegség álnok láz; a boldogtalanságot okozó apróságokat, a kellemetlen érzeteket, bár hatásuk gyenge, jobb elkerülni. A halál gondolata például szüntelen gyötör bennünket, vagy azért, mert saját halálunkat képzeljük el, vagy szeretteink halálára gondolunk. Gondosan el kell tehát kerülnünk mindent, ami felidézheti bennünk e gondolatot. Én másképp gondolom, mint Montaigne, aki oly büszke volt arra, hogy biztosra veheti – lévén hozzászokott a halál gondolatához – közelről láthatná a legkisebb ijedtség nélkül. Láthatjuk abból is, amilyen elégedett hangnemben beszámol e győzelmről, hogy igen sokat küzdött érte, de ebben a bölcs Montaigne elszámította magát: minden bizonnal őrülség ezzel a szomorú és megalázó gondolatmal mérgeznünk egy részét is annak a kevés időnek, ameddig élhetünk, csupán azért, hogy türelmesebben viselhessünk el egy olyan pillanatot, melyet a test fájdalma mindig nagyon keserűvé tesz, minden filozófiánk ellenére. Egyébiránt, ki tudja, hogy szellemünk meggyengülése, melyet a betegség és az életkor hoz magával, lehetővé tenné-e, hogy leszüreteljük elmélkedéseink gyümölcsét, és nem maradunk-e végül hoppon, mint ahogy az gyakran megtörténik az életben? Tartsuk mindig észben, amikor újra felmerül bennünk a halál gondolata, Gresset verssorát:

*A fájdalom szászévnvi, a halál egy pillanat.*¹⁶

Fordítsuk el szellemünket minden kellemetlen gondolattól, mert ezekből ered az összes metafizikai rossz, és ezeket majdnem mindig módunkban áll elkerülni.

¹⁶ Jean-Baptiste Gresset: *Épître sur sa convalescence*.

A bölcsességet mindig tarsolyunkban kell tartanunk: mert ha azt mondjuk *bölcs*, azt mondjuk *boldog*, az én szótáramban legalábbis így szerepel. Ahhoz, hogy boldogok legyünk, szükségünk van szenvedélyekre, de szenvedélyeinket boldogságunk szolgálatába kell állítanunk, és vannak olyanok, melyeket ki kell rekeszteni a lelkünkéből. Nem az olyan szenvedélyekről beszélek itt, melyek valójában bűnök, mint a gyűlölet, a bosszú, a düh; de az ambíció olyan szenvedély, amelytől véleményem szerint meg kell védenünk lelkünket, ha boldogok szeretnénk lenni. Nem azért, mert ez nem okozhat örömet, azt hiszem, hogy ez a szenvedély örömet is okozhat, nem is azért, mert az ambíció csak vágyakra sarkall, mert ez minden bizonnyal jó, hanem azért, mert valamennyi szenvedély közül ez az, amely boldogságunkat leginkább másoktól teszi függővé, pedig minél kevésbé függ boldogságunk másoktól, annál könnyebben lehetünk boldogok. Ne féljünk hát megálljt parancsolni az ambíciónak, mert még így is mindig sok fog máson múlni. A függetlenség okán is igaz, hogy a tanulmányok szeretete az a szenvedély, mely leginkább hozzájárul boldogságunkhoz. Az emelkedett lélek soha nem mentes attól a szenvedélytől, melyet a tanulmányok szeretete zár magába, ez a dicsőség szenvedélye, s a fél világ számára nincs is más mód elérni ezt, ám éppen a világnak e felét fosztja meg neveltetése a tanulmányoktól, és teszi lehetetlenné, hogy kedvet kapjon hozzá.

Bizonyos, hogy a tanulmányok szeretete kevésbé szükséges a férfiak boldogságához, mint a nőkéhez. A férfiak rengeteg másból meríthetnek boldogságot, ami a nők életéből teljesen hiányzik. Ők más úton is eljuthatnak a dicsőséghez; törekvésük, hogy tehetségüket hazájuk és embertársaik szolgálatába állítsák, akár a hadi tudományokban való jártasság által, akár kormányzati ügyekben vagy az üzletkötésben, minden bizonnyal igencsak a tanulmányok jelentette ambíció felett áll. Ám a nők helyzetük révén el vannak zárva a dicsőség minden fajtájától, és ha véletlenül akad köztük egy, aki elég emelkedett lélekkel született, csupán a tanulmányok vigasztalhatják meg mindazért a kirekesztettségért és függőségért, melyre helyzete kárhoztatja.

A dicsőség szeretete,¹⁷ mely annyiféle erőfeszítés, öröm forrása minden téren, és hozzájárul a társadalom boldogságához, neveléséhez, tökéletesítéséhez, teljes mértékben az illúzióra épül. Mi sem lehet könnyebb, mint eltüntetni a fantomot, melyet annyi emelkedett lélek kerget, de ezzel nemcsak ők veszítenének sokat, hanem mások is. Tudom, hogy a dicsőség szeretetében van némi valóság is, amelyben már életünk során örömet lelhetünk, ám nincs olyan hős, bármiféle hősré gondolunk is, aki teljesen elfeledné az utókor méltatását, hiszen az utókortól még inkább igazságtételt várunk, mint kortársainktól. A bizonytalan vágy, hogy beszéljenek rólunk, amikor már nem leszünk, nem mindig jelent megízlelhető örömet, ám szívünk mélyén mindig ott lakozik. A filozófia meg

¹⁷ Az eredetiben *amour de la gloire*. Részben pozitív megítélése miatt nem fordítom becsvágynak.

szeretné mutatni ennek hiábavalóságát, ám az érzés felülkerekedik ezen, és ez korántsem illúzió: azt bizonyítja, hogy jövőbeli hírnevünk öröme valódi jó; ha a jelen lenne egyetlen javunk, örömeink sokkal korlátozottabbak volnának. A jelen pillanatban nem csupán az éppen átélt örömök által vagyunk boldogok, hanem reménykedéseink, emlékeink által is. A jelent gazdagítja a múlt és a jövő is. Ki dolgozna gyermekeiért, nemzetsége felemelkedéséért, ha a jövőben nem lehetnénk örömeinket? Bármit is teszünk, az önszeretet mindig tetteink többé-kevésbé rejtett indítéka, ez az a szél, amely a vitorlába kap, s nélküle a hajó meg sem mozdulna a vízen.

Azt mondtam, hogy a tanulmányok szeretete a boldogságunkhoz leginkább szükséges szenvedély, biztos védelem ez a boldogtalanság ellen, és az örömök kimeríthetetlen forrása. Cicerónak igaza van, amikor azt mondja: *Az érzékek és a szív örömei bizonyára a tanulmányok öröme felett állnak, nem szükséges tanulnunk ahhoz, hogy boldogok legyünk, de talán szükséges, hogy érezzük magunkban e forrást és e támaszt.*¹⁸ Szerethetjük a tanulást, és éveket, talán egész életünket tölthetjük nélküle, és boldog, aki így tölti el életét, hiszen talán élénkebb örömeikért áldoz fel olyan örömforrást, melyet mindig biztosan újra megtalál, és mindig elég elevenné tehet ahhoz, hogy kárpótolja a többi elvesztéséért.

A boldogság egyik nagy titka, hogy mérsékeljük vágyainkat, és szeressük azt, ami a miénk. A természet, melynek célja mindig boldogságunk (és természet alatt értem mindazt, ami ösztön, így érvelés nélküli), a természet csak helyzetünknek megfelelően ad nekünk vágyakat, természetes módon csak a hozzánk közel eső dolgokra vágyunk: egy tüzérkapitány arra, hogy ezredes legyen, és nem boldogtalan attól, hogy nem irányíthat egész seregeket, bármily tehetséget is érez magában. Szellemünkön és elmélkedéseinken múlik, hogy megerősítse a természet eme józan bölcsességét; csak a megelégedést nyert vágyak által vagyunk boldogok, ezért csak az olyan dolgok iránti vágyat szabad megengednünk magunknak, melyeket túl sok fáradozás és munka nélkül is elérhetünk, s e téren sokat tehetünk boldogságunk érdekében. Szeretni, ami a miénk, örömeinket lelteni benne, megízlelni helyzetünk előnyeit, nem túl sok figyelmet fordítani azokra, akik boldogabbnak tűnnek nálunk, arra törekedni, hogy saját helyzetünkön javítsunk, és a legjobbat hozzuk ki belőle, ez az, amit boldognak nevezhetünk, és azt hiszem, jól határozom meg a boldogságot, ha azt mondom: az a legboldogabb az emberek között, aki a legkevésbé kívánja, hogy helyzete megváltozzék. Ahhoz, hogy örömeinket leljük e boldogságban, ki kell gyógyulni egy másféle betegségből, vagy megelőzni azt, s e betegség túlságosan is gyakori: a nyugtalanságról van szó. Ez a lelkiakat mindenféle öröm, s következőképpen mindenféle boldogság akadály.

A helyes filozófia, vagyis a szilárd meggyőződés arról, hogy nincs más dolgunk e világon, minthogy boldogok legyünk, biztos orvosság e betegség ellen, mely-

¹⁸ Cicero: *Pro Archia Poeta*. Émilie du Châtelet szabadon, emlékeztetőből idézi Cicerót.

től az erős szellem, akinek elvei vannak, és tartja is magát elveihez, majdnem mindig mentes.

Az értelem filozófusainak szemében van egy, az értelemmel nagyon ellentétes szenvedély, melynek indítéka, bármennyire rejtett, még megalázó is, és ennek önmagában elégnek kellene lennie ahhoz, hogy kigyógyuljunk belőle: ez a játékszenvedély. Ám ez mégis boldoggá tehet. Szerencsés szenvedély ez, ha mérsékelni tudjuk, és életünknek arra az idejére tartogatjuk, amikor szükségünk lesz e forrásra, ez az idő pedig az időskor.¹⁹ Bizonyos, hogy a játék szeretete a pénz szeretetéből ered, és nincs olyan egyed, aki számára a nagy téttel járó játék (azt tekintem nagy tétnek, ami valóban változást hozhat vagyunkban) ne lenne érdekes.

Lelkünk igényli, hogy reménység vagy félelem kavargja fel, csak olyan dolgok révén lehet boldog, melyek saját létét éreztetik vele. A játék során pedig szüntelenül e két szenvedéllyel kell megküzdenünk, a játék ezáltal tartja lelkünket olyan érzelmi hatás alatt, mely a bennünk rejlő boldogság nagy alapelveinek egyike. A játék okozta öröm gyakran vigaszt jelentett arra, hogy nem vagyok gazdag.²⁰ Úgy gondolom, elég szilárd szellemem van ahhoz, hogy olyan vagyon is elegendő legyen boldogságomhoz, mely más számára csak közepesnek tűnne, és ez esetben a játék érdektelenné válna számomra, legalábbis ettől tartottam, és ez a gondolat meggyőzött arról, hogy csupán csekély vagyonomnak köszönhettem a játék örömet, ez pedig hasznomra volt abban, hogy ne bánjam hiányát.

Bizonyos, hogy a fizikai szükségletek az érzékek által nyújtott örömök forrását jelentik, és meggyőződésem, hogy több örömünk telhet egy közepes vagyonban, mint a legteljesebb jólétben. Számomra egy dobozka, egy porcelántárgy, egy új bútor valódi örömet jelent, ám ha már harminc lenne belőle, aligha volna érdekes számomra a harmincegyedik.²¹ Vonzalmunk könnyen szertefoszlik, ha telítődött, és hálát kell adnunk Istennek azért, hogy szükségszerűen megfoszt bennünket ettől vagy attól, mert így őrizhetjük meg vonzalmainkat. Ezért van, hogy egy király oly könnyen unatkozik, és nem lehet boldog, hacsak az ég nem áldotta meg elég nagy lélekkel ahhoz, hogy fogékony legyen helyzetének örömeire, vagyis arra, hogy sok embert boldoggá tehet; de akkor a király nemcsak hatalma által lenne az első, hanem a boldogságban is.

Azt mondtam, hogy annál biztosabb boldogságunk, minél inkább tőlünk függ, s mégis a szenvedély, melyből a legnagyobb öröm származhat, mely a legbol-

¹⁹ Émilie du Châtelet azonban nem volt előrelátó vagy mérsékelt szerencsejátékos. Voltaire-rel való kapcsolata idején több ízben komoly összeget veszített el.

²⁰ Mme du Châtelet és férje is a francia arisztokrácia legfelsőbb köreihez tartoztak, vagyonuk azonban nem felelt meg rangjuknak. Cirey-beli kastélyuk felújítását például részben Voltaire állta.

²¹ Az életrajzi megemlékezések szintén cáfolják, hogy a márkiné megelégedett volna kevés ékszerrel, dísztárggyal vagy kiegészítővel.

dogabbá tehet bennünket, boldogságunkat a legteljesebb mértékben másnak rendeli alá: láthatjuk, hogy a szerelemről kívánok beszélni.

Talán e szenvedély az egyetlen, melyért élni kívánunk, és létünkért halát adunk a természet alkotójának, bárki légyen is az. Milord Rochesternek²² igaza van abban, hogy az istenek azért tették ezt az égi cseppet az élet vizébe, hogy legyen bátorságunk elviselni az életet.

*Szeretni kell, ez éltet bennünket
E nélkül mért lennének emberek*

Ha ez a kölcsönös vonzalom, mely egyféle hatodik érzék, s minden érzék közül a legfinomabb, legkényesebb, legértékesebb, két olyan lelket egyesít, akik egyaránt érzékenyek a boldogságra, az öröme, akkor mindent elmondtunk, nincs többé mit tennünk a boldogságért, minden más közömbös; az egészségen kívül semmi más nem szükséges. Lelkünk minden képességét arra kell használnunk, hogy örömünket leljük e boldogságban, mert az életünktől kell megválnunk, ha elveszítjük, de biztosak lehetünk afelől, hogy Nesztor évei nem érnek annyit, mint negyedóra ebből az örömből. Helyes a megállapítás, hogy az ilyen boldogság ritka; ha általános lenne, jobb lenne embernek lenni, mint istennek, legalábbis amennyire ezt el lehet képzelni. A legjobban akkor járunk el, ha meggyőzzük magunkat, hogy e boldogság nem lehetetlen. Azt azonban nem tudom, hogy a szerelem valaha is egyesíthetett-e két olyannyira egymásnak teremtett embert, hogy soha nem ismerték meg, milyen eltelni az örömtől, sem az elhidegülést, melyet a biztonság érzése hoz magával, sem a tunyaságot és lanyhaságot, mely az olyan érintkezés könnyedségéből és állandóságából születik, melynek illúziója soha nem foszlik szét (mert miben lehetne több illúzió, mint a szerelemben?), és végül melynek heve egyenletes az örömben s a nélkülözésben, egyaránt elviseli a szerencsétlenségeket és az örömöket.

Egy efféle szerelemre képes szív, egy ily szilárd és gyengéd lélek az istenség erejét is kimeríti, ilyenből századonként egyetlen születik: úgy tűnik, hogy az istenségnek sincs annyi ereje, hogy két ilyen lelket alkosson, vagy ha már megalkotta őket, megirigyelné örömeiket, ha egymásra találának. Ám a szerelem csekélyebb áron is boldoggá tehet bennünket: egy gyengéd s érzékeny lelket pusztán az az öröm is boldogít, hogy szerethet. Ezáltal nem azt kívánom

²² John Wilmot, Earl of Rochester (1647–1680). A parafrázis forrásaként a következő versrészletet sikerült azonosítanom: „Love, the most gen'rous passion of the mynde, / The softest refuge Innocence can fynde, / The safe directour of unguided youth, / Fraught with kind wishes, and secur'd by Truth, / That Cordiall dropp Heav'n in our Cup has throwne, / To make the nauseous draught of life goe downe, / In lands of Atheists Subsidyes of prayse / (For none did e're soe dull, and stupid prove, / But felt a God, and blest his pow'r in Love) / This onely Joy, for which poore Wee were made, / Is growne like play, to be an Arrant Trade.” (*A Letter from Artemiza in the Towne to Chloe in the Country.*)

mondani, hogy tökéletesen boldogok lehetünk azzal, hogy szeretünk, bár bennünket nem szeretnek, hanem azt mondom, hogy – bár a boldogságról alkotott elképzelésünket nem teljesen töltik ki szeretetünk tárgya iránti érzéseink – az öröm, mely abból ered, hogy teljesen átadhatjuk magunkat gyengédségünknek, elegendő lehet ahhoz, hogy boldognak érezzük magunkat, és ha e lélek még az illúzióra is fogékony, akkor lehetetlen, hogy ne higgye, jobban szeretik, mint talán amennyire ez valójában igaz, és annyira szeretnie kell, hogy kettő helyett szeret. Így szívének heve pótolja azt, ami valójában hiányzik boldogságához. Egy érzékeny, eleven és elragadtatott jellemű ember kétségkívül megfizet majd e tulajdonságok hátrányaiért, melyekről nem is tudnám megmondani, hogy jó vagy rossz tulajdonságok-e, de úgy vélem, hogy aki megalkothatná saját egyéniségét, belevenné ezeket. Az ilyen lelket az első szenvedély annyira elragadja, hogy nem juthat el hozzá semmilyen megfontolás vagy mérsékelt gondolat, így kétségkívül nagy bánatot tartogathat magának; az ilyen elragadtatott érzékenység legnagyobb hátránya, hogy nem lehetséges, hogy szeressék azt, aki ilyen túlzón szeret, és aligha van olyan ember, akinek vonzalmát ne csökkentené, ha megismer egy efféle szenvedélyt. Aki még nem ismeri eléggé az emberi szívet, bizonyára furcsának találja ezt, de ha kicsit is elgondolkodunk azon, amit tapasztalhatunk, érezni fogjuk, hogy – ha sokáig magunkénak akarjuk tudni szeretőnk szívét – akkor mindig a reménység és félelem hatása alatt kell állnia. Az olyan szenvedély miatt, melyet az imént festettem le, valaki feladja saját magát, s ez képtelenné teszi bármiféle mesterkedésre, szerelmét nem leplezi semmi; először imádják ezért – ez nem is lehet másként – ám szeretőjében a bizonyosság, hogy szeretik, annak unalma, hogy mindig kedvében járnak, s a szerencsétlen helyzet, hogy nincs félnivalója, hamarosan csökkenti a vonzalmat. Ilyen hát az emberi szív, s ne higgyék, hogy megkeseredetten mondom ezt: igaz, hogy Isten olyan érzékeny és örökké érző lélekkel ajándékozott meg, mely nem tud leplezni, s nem tudja mérsékelni szenvedélyét, nem csömörlik meg, érzése nem gyengülnek, minden próbát kiállnak, még annak biztos tudatát is, hogy nem szeretik többé, de tíz éven keresztül boldoggá tett annak szerelme, aki leigázta a lelkemet, s ezt a tíz évet kettesben töltöttem vele, anélkül, hogy vonzalmam eltűnt vagy elfásult volna.²³ Amikor életkora, a betegség s talán egy kicsit a készen kapott öröm csökkentették vonzalmát, én még sokáig nem vettem észre ezt, kettőnk helyett szerettem, egész életemet vele töltöttem, szívemben gyanakvás sem volt, így abban az örömben élt, hogy szerethet, s abban az illúzióban, hogy szeretik. Igaz, hogy elvesztettem ezt a boldog állapotot, s bizony nem kevés könnyet hullattam emiatt. Szörnyű megrázkódtatás törhet csak le ilyen láncokat, a szívemen ejtett seb sokáig vérzett, volt okom panaszkodni, de mindent megbocsátottam. Eléggé helyes ítélőképességgel láttam, hogy a világon talán csak

²³ Voltaire és Émilie du Châtelet kapcsolata 1733-ban kezdődött és 1744-ben került komoly válságba.

az én szívemben volt ez az állhatatosság, mely az idő hatalmát is megsemmisíti, és ha a kor és a betegségek nem teljesen oltották volna ki a vágyat, akkor talán irántam élt volna továbbra is, a szerelem visszaadta volna őt nekem, és végül szíve, mely már képtelen volt a szerelemre, a leggyengédebb barátságot táplálta irántam, s rám áldozta volna életét. Annak bizonyossága, hogy vonzalma és szenvedélye nem támadhat fel újra, mert tudom jól, hogy ez nem a természet rendje szerint való, észrevétlenül a barátság békés érzéséhez vezette a szívemet, és ez az érzés, a tanulmányok iránti szenvedéllyel együtt eléggé boldoggá tett.

De egy ily gyengéd szívet betölthet-e egészen olyan békés és gyenge érzés, mint a barátság? Nem tudom, hogy szabad-e remélnünk vagy szabad-e kívánnunk, hogy még a nehezen elérhető közömbösségben²⁴ is ragaszkodjunk ehhez az érzékenységhez. Boldoggá csak ez eleven és kellemes érzések tesznek bennünket, miért tiltanánk meg hát magunknak mind közül a lelegelevenebbet és legkellemesebbet? De azok után, amit éreztünk, az elmélkedés után, melyre azért volt szükségünk, hogy szívünket ehhez az érdektelenséghez vezessük, fáradásunk, hogy erre szorítsuk vissza, félelmet érzünk, és nem akarjuk elhagyni e közömbös állapotot, mely nem boldogtalan, csak azért, hogy utána olyan boldogtalanságban legyen részünk, melyet az életkor előrehaladta és a szépség elvesztése szükségtelenné tesz.

Szép gondolatok, mondják, és hasznosak is! Meglátják majd, hasznukra lehet-e, ha valaha is vonzalom támad Önökben valaki iránt, akiben szintén szerelem ébred, de úgy vélem, tévednek, ha haszontalannak érzik-e gondolatokat. A szenvedélyek harmincéves kor felett már nem ugyanazzal a hévvel ragadnak magukkal. Higgyék el, hogy elegendő erővel ellenállhatnánk vonzalmunknak, ha meg lennénk győződve arról, hogy boldogtalanná tesz. Csak azért engedünk neki, mert nem vagyunk meggyőződve e maximák helyességéről, még reméljük, hogy boldogok lehetünk, és igazunk van, ha erre biztatjuk magunkat. Miért úznánk el magunktól a reménységet, hogy boldogok legyünk, még hozzá a lehető lelegevenebb módon? Ám ha nem is szabad elúznunk magunktól ezt, nem szabad tévednünk a boldogság elérésének módját illetően, a tapasztalatnak legalább arra meg kell tanítania bennünket, hogy számot vessünk magunkkal, és szenvedélyeinket boldogságunk szolgálatába állítsuk. Bizonyos mértékben számíthatunk ebben magunkra: nem tehetünk meg mindent, ez kétségtelen, de sokat tehetünk, s előrebocsátom, tévedéstől nem is tartva, hogy nincs olyan szenvedély, melyen ne kerekedhetnénk felül, ha meggyőztük magunkat, hogy csupán boldogtalanságunkhoz vezethet. Legzsengőbb ifjúkorban az térít el bennünket ettől, hogy még nem tudunk elmélkedni, nincs tapasztalatunk, s azt képzeljük, hogy visszakaphatjuk az elveszített jót, ha futunk utána, de a tapasztalat és az emberi szív megismerése megtanít arra, hogy minél inkább futunk utána, annál távolabbra kerül tőlünk. Délibáb, mely szertefoszlik abban a pillá-

²⁴ Az eredetiben *apathie*.

natban, amikor már azt hinnénk, elértük. A vonzalom önkéntelen dolog, mely nem győzködi magát, és szinte soha nem támad fel újra. Mi a célunk, amikor engedünk valaki iránti vonzalmunknak? Nem az a vágy, hogy boldoggá tegyen az öröm, hogy szeretünk valakit, és ő is szeret? Nevetséges lenne, ha az eljövendő boldogtalanságtól félve megtagadnák maguktól ezt az örömet, és e boldogtalanságot talán csak azután tapasztalják meg, miután már igen boldogok voltak, így lenne érte kárpótlás, és arra kell gondolniuk, hogy meggyógyuljanak, nem arra, hogy megbánják a történeteket. Ekképp egy gondolkodó lénynek pirulnia kellene, ha nem venné kezébe saját boldogságát, hanem teljesen más kezébe adná.

Annak nagy titka, hogy a szerelem ne tegyen bennünket boldogtalanná, az, ha kitűzzük, hogy soha nem tévedünk szeretőnket illetően, soha nem járunk kedvében, ha ő elhidegül, egy fokkal mindig hidegebben viselkedünk. Ez ugyan nem hozzá őt vissza hozzánk, de semmi nem hozza vissza, nem lehet mást tenni: el kell felejtünk valakit, aki nem szeret bennünket többé. Ha még szeret bennünket, semmi más nem képes arra, hogy felélessze benne szerelmének első lángjait, mint a félelem, hogy elveszít, s hogy őt kevésbé szeretik. Tudom, hogy az igaz és érző lelkek számára nehéz ezt megfogadni, mégis a legjobban teszik, ha ráveszik magukat erre, hiszen számukra még szükségesebbek ezen elvek, mint másoknak. Semmi nem alacsonyít le annyira, mint mindaz, amire azért vállalkozunk, hogy visszanyerjünk egy hideg és állhatatlan szívet: ezzel sokat veszítünk annak szemében is, akit meg szeretnénk tartani, és azoknak a szemében is, akik gondolhatnak ránk, de ami ennél is rosszabb: mindez boldogtalanná tesz, és hiábavaló gyötrődést okoz nekünk. E maximát tehát megrendíthetetlen bátorsággal kell követnünk, és soha nem engednünk ebben még saját szívünknek sem, arra kell törekednünk, hogy kiismerjük annak az embernek a jellemét, akihez életünket kötjük, mielőtt engednénk vonzalmának, s ebben helyet kell adnunk az értelemnek is. Nem annak az értelemnek, mely mindenféle kötelezettséget a boldogsággal ellentétes dologként ítél el, hanem annak az értelemnek, mely belátja, hogy nem lehetünk igazán boldogok, ha nem szeretünk, és azt szeretné, hogy a boldoggá válásért szeressünk, ezért kell legyőzzünk egy olyan vonzalmat, melyről egyértelműen látjuk, hogy csak boldogtalanságot hozna ránk; ám ha a vonzalom volt erősebb, és felülkerekedett az értelem felett, ami nagyon is gyakran megtörténik, nem szabad olyan állhatatossággal kérkedni, amely épp annyira nevetséges lenne, mint amennyire nem helyénvaló. Ebben az esetben igaz a közmondás, hogy a rövidebb bolondságok a jobbak, és főképp a rövidebb boldogtalanságok, mert vannak olyan bolondságok, melyek igencsak boldoggá tennének, ha egész életünkben tartanának, és nem kell szégyellni, ha tévedtünk, de ki kell gyógyulni belőle, kerül, amibe kerül. És főképp kerülni olyan tárgy látványát, mely csak felkavar bennünket, és megfoszt elmélkedésünk eredményétől, mert az emberekben a kacérság túléli a szerelmet, nem akarják elveszíteni sem hódításukat, sem győzelmüket, és ezerféle kacérsággal tudnak feléleszteni egy nem egészen kihunyt tüzet, így tudnak éppoly nevet-

séges, mint amennyire elviselhetetlen bizonytalanságban tartani bennünket. Az elevenbe kell hasítani, s visszavonhatatlanul véget kell vetni a viszonyoknak, mint ahogy Richelieu úr²⁵ mondja, a barátságot le kell bontani, s a szerelmet szét kell tépni. Végül az értelem feladata, hogy boldoggá tegyen bennünket: gyermekkorunkban ez csak az érzékek feladata, ifjúkorban a szív s a szellem is bevonódik ebbe, azzal az alárendeltséggel, hogy mindenről a szív dönt, de érett korban már az értelemnek is a döntés részesévé kell lennie, és éreztetnie velünk, hogy boldognak kell lennünk, kerülni, amibe kerül. Minden életkornak megvannak a saját örömei, öregkorban legnehezebb szert tenni örömökre, a játék lehet az, és a tanulmányok, ha még képesek vagyunk rá, az ínyencség, a megbecsülés: ezek az öregség támaszai. Mindez persze csupán vigasztalódás. Szerencsére csak rajtunk múlik, hogy siettetjük-e életünk végét, ha túl sokáig várat magára, de amíg úgy érezzük, hogy el tudjuk viselni az életet, arra kell törekednünk, hogy lelkünk mindenféle úton örömben részesedjék, más dolgunk nincsen.

Törekedjünk hát arra, hogy jó egészségben éljünk, ne legyenek előítéleteink, legyenek szenvedélyeink, állítsuk ezeket boldogságunk szolgálatába, szenvedélyeinket pótoljuk vonzalmainkkal, gondosan őrizzük illúzióinkat, legyünk erényesek, ne bánjuk meg soha a történeteket, kergessük el magunktól a szomorú gondolatokat, és soha ne engedjük meg szívünknek, hogy egy szikrányi vonzalmat is megőrizzen az iránt, akinek vonzalma csökken, és már nem szeret bennünket. A szerelemről le kell mondani egy nap, hiszen öregszünk, és ez a nap az legyen, amikor már nem tesz bennünket boldoggá. Végül gondoljunk arra, hogy ápoljuk a tanulmányok szeretetét, mert ez boldogságunkat csak önön magunktól teszi függővé. Tartsuk távol magunktól az ambíciót, és főképp legyünk tisztában azzal, hogy mivé szeretnénk válni, döntsük el, hogy melyik utat választjuk életünk útjául, s törekedjünk arra, hogy virágok övezzék.

Fordította és a jegyzeteket készítette Kovács Eszter

²⁵ Émilie du Châtelet fiatal éveiben egy ideig Richelieu szeretője volt.